

Az előszót *Simon Wiesenthal*, a holokauszt nemzetközileg talán legismertebb kutatója írta. Wiesenthal előjáróban megjegyzi, életének több mint felét a feledés elleni harcnak szentelte. A koncentrációs táborból való szabadulása után nem tért vissza eredeti – építész – szakmájához, mert amit átélt és megszenvedett, nem tette lehetővé, hogy úgy folytassa, mintha semmi sem történt volna. A zsidóság 2000 éves történetének tragikus voltát élő emlékként kell megőrizni. A Shoah valószínűleg a zsidó nép legnagyobb tragédiája. Az előszó megállapítja, hogy a náci korszakban a tömeggyilkos új típusa jelent meg: irodában ült, és egy telefonhívással vagy egy aláírással száz és száz kilométer távolságból emberek ezreit gyilkoltatta meg. Wiesenthal megjózdése, hogy minden náci per tanulsága történelmi és morális szempontból fontos, és a perek figyelmeztetések lehetnek. Végül reményét fejezi ki, hogy az egyesülő Európában a fiatalságnak sohasem kell majd az ő tapasztalatait átélnie.

Tihanyi János

CLAERWEN HOWIE
AGENT BY ACCIDENT
Muizenberg, Lindlife, 1997. 247 p.

Claerwen Howie dél-afrikai egyetemi beszéd- és drámatanár néhai apósának. Charles Telfer Howie-nak kíván emléket állítani könyvével. Charles T. Howie-t a magyar köztudat annak a brit katonának ismeri, aki 1944. szeptember 22-én Náday István ezredes és mások társaságában Olaszországba repült, hogy az angol-amerikai szövetségesekkel a fegyverszünet részleteiről tárgyaljon. Az itt lezajlott eseményeket az olvasó már bizonyára ismeri monográfiákból, illetve visszaemlékezésekből, így Juhász Gyulának a két világháború közti magyar külpolitikáról írt, a mai napig is leginkább mérvadó és alapos könyvéből, valamint Horthy Miklós önéletírásából. Jelen könyv kifogástalan irodalmi vénával megírt kiadvány, amely sajátos megközelítésben meséli el a főhős kalandot és veszélyt sem nélkülöző háborús élményeit. Ebben a legnagyobb hangsúlyt természetesen a Magyarországon eltöltött év kapja. Az apró részletekre is kiterjedő, alapos kutatómunka, valamint a primer források széles körű felkutatása és szakszerű alkalmazása jellemzi a művet, s egyben teljes képet rajzol a magyar történelem közismert, de eddig még teljes részletességgel nem közölt epizódjáról.

Amikor hazafias kötelességének eleget téve Charles Telfer Howie bevonult a fokvárosi tüzérséghez 1939. szeptember 5-én, a nyugodt és kényelmes külvárosi életéből hat évre kilépett. A 34 éves önkéntes tiszt – társaihoz hasonlóan – választhatott, hogy Dél-Afrika határain belül szolgál, vagy külföldön is hajlandó harcolni. Bár Howie az utóbbit választotta, az első 15 hónapot a fokvárosi laktanyában töltötte. Aztán 1940 végén Kelet-Afrika felé vezényelték. 1942 nyarán már Egyiptomban harcolt – még mindig remélve, hogy a háború hamarosan befejeződik. A szemléletes leírásból kitűnik, hogy a Nyugat-Saharában harcoló katonák többsége inkább tartott a sivatagi homokvihartól (khamsin), mint a dizentériától, veszélyes rovaroktól vagy a vízhiánytól. A 2. üteg Howie vezetése alatt Tobruknál harcolt. H. B. Klopper tábornok – Tobruk védője – parancsa, miszerint adják meg magukat a németeknek, váratlanul érte. A parancsnak eleget tett. Sem vizet, sem ételmezt nem kapott. Mikor fogságba esett, a németek megengedték neki, hogy néhány személyes holmit magával vigyen, így volt nála egy flaska víz is, amely életmentőnek bizonyult. A németek olasz szövetségeseiket bízták meg, hogy a hadifoglyokat szállítsák Olaszországba. Így kezdődött el viszontagságos, s egyben regényesen kalandos útja az ismeretlenbe. Az olaszok nem voltak felkészülve ennyi hadifogoly szerény ellátására sem. Mind az ételmezés, mind a higiénés körülmények a legszerényebb várakozásokat is alulmúlták. Június 29-én aztán Bengáziból a 40 legmagasabb rangú tisztet, köztük Howie-t is, egy Savoya-Marchetti bombázóval az olaszországi Bariba vitték. Bari Campo egy átmeneti tábor volt, ahol már emberibb körülmények fogadták a megviselt harcosokat. A különböző harcterekről folyamatosan érkeztek a fogságba esett katonák, így a tábor lakói jól informáltak voltak a hadieseményekről. Két hónap raboskodás után, 1942. szeptember 7-én vonattal a Campo 47-be, azaz Modenába szállították, ahova október végén érkeztek meg. Idc már rendszeresen megérkeztek a Vöröskereszt csomagjai és a levelek. Bár a genfi konvenció alapján a fogságba esett tisztnek havi fizetésének meg kellett volna felelni az ugyanolyan rangban levő olasz tiszt fizetésének, az olaszok napi 8,60 lírát vontak le a tiszt fizetéséből, így „büntetve a brit kormányt!”. Innen egy év múlva továbbvitték a sziléziai Lamsdorfba, ahol a hadifoglyok körében jól ismert Stalag VIII táborba került. Bár a körülmények itt sem voltak jobbak az olaszországinál, sőt azokat is alulmúlták, ennek a tábornak egy nagy előnye volt: a hadifoglyok dolgozni jártak a táboron túlra. Ez kiváló alkalom a hadifogoly számára információszerzésre. Így megismerhették a vonatmenetrendeket, illetve a környék terepviszonyait, civil ruhát és hamis dokumentumokat is szerezhettek. A hadifoglyok egymás közti viszonyát természetesen a szabad életben és saját hazájuk hadseregében szerzett rangjuk szabályozta. A rang szerint első tiszt lett a tábor parancsnoka. Néhány táborban ennek a tisztnek a munkáját egy ún. bizalmi ember is segítette. Ez

utóbbi a napi ügyeket is intézte, így például a foglyok ételmezését vagy a német fogvatartókkal való kapcsolattartást. Egyúttal kötelességüknek is érezték, hogy megszervezzék társaik szökését. Ennek első lépéseként kineveztek valakit az ún. Szökési Bizottság (Escape Committee) vezetőjének. Howie útját Kelet-Szilézián és Bécsen át tervezték Magyarországra. A végcél Budapest volt. Útitársat is kapott maga mellé Weinstein Tibor személyében, akinek német nyelvtudása nagy segítségükre volt a menekülés során. A bizottság pénzt is adott az útra, amely egészen az osztrák–magyar határig elegendőnek bizonyult.

Budapestre érve útítársa családja és barátai segítették az első pár napon. Nyilvánvaló volt Howie számára, hogy nem élhet vissza ezekkel az emberekkel a vendégszeretetével, mivel az ő életük is folyamatosan veszélyben volt. Az ő segítségükkel megismerkedett Szent-Iványi Sándor unitárius püspökkel, aki a közönség tulajdonában levő épületben bújtatta hosszú időn át, valamint az ő révén került kapcsolatba a Magyarországon menedéket találó lengyel Armia Krajowa tisztjeivel. Ez utóbbiak rádiókapcsolatban álltak a londoni lengyel emigráns kormánnyal. Így jutott Howie személye az angol Különleges Hadműveletek Főparancsnokságának (Special Operations Executive – SOE) tudomására. Ekkor még a brit kormány is megosztott volt Magyarország sorsát illetően. Egyrésztől fontosnak tartották, hogy egy SOE missziót küldjenek Magyarországra, amelynek tagjai alkalmasak voltak szabotázsakciók végrehajtására és segíthették a szövetségesek háborúját. Másrésztől nem akartak a magyar ügyekbe avatkozni, mert 1944-ben Magyarországot már a szovjet érdekszférába tartozó országnak tekintették. Ez utóbbi befolyásos csoportnak Anthony Eden akkori külügyminiszter is a tagja volt. Ezért, bár az SOE-nak tudomása volt Howie tevékenységéről, nem vették igénybe a segítségét, illetve az itt szerzett ismereteit és kapcsolatrendszerét. Így elmondhatjuk, hogy önállóan, a saját melinából (menedékhely, menedékház) a másikba bujdosott – nemcsak a saját, hanem vendéglátói biztonságát is erősen veszélyeztetve. Helyzete Magyarország német megszállása után még súlyosabbá vált, ekkor már a Gestapo elől is menekült – sikerrel. Egyúttal a magyar vezető körök érdeklődése Howie iránt is intenzívebb lett. Szombathelyi Ferenc vezérezredes bemutatta ifjabb Horthy Miklósnak és Kállay Miklós miniszterelnöknek. Horthy Miklós kormányzóval is többször találkozott a várbán. Engedélyt kapott, hogy Londonnal kapcsolatba lépjen a magyar vezető körök nevében. A lengyelektől kapott adóvevő azonban nem működött, így maga Horthy intézkedett, hogy kapjon egy újat. Sőt, 1944 július végén Horthy tudtával és beleegyezésével Lázár tábornok, a testőrség parancsnokának várbán lévő lakosztályába költözött. Ez bizonyult a legbiztonságosabb melinának, ugyanakkor mind a szakirodalom, mind a túlélők tanúsága szerint Horthy közvetlen köre is megosztott volt Magyarország további sorsát illetően. Ezért itt is a lehető legnagyobb titoktartás mellett élhetett, a nyilvánosságtól elzárva. Azonban hamarosan biztonságosabbnak látták, ha egy időre elköltözik. Aztán a román átállás hírének az estjén, 1944. augusztus 23-án Kudár Lajos ezredes – aki Howie és Horthy között volt az összekötő ember – azzal kereste fel, hogy Horthy sürgősen beszélni szeretne vele. Howie azonnal igent mondott és elindult a budai várbá. Horthy megkérdezte tőle, hogy kapcsolatba tudna-e lépni az angol–amerikai szövetségesekkel a magyar kormány nevében. Három nappal később, augusztus 26-án két üzenetet is küldtek Londonba. Ennek az oka az volt, hogy a két főváros között hétfőn és csütörtökön volt üzenetváltás. Két probléma is felmerült. Egyrészt nem voltak benne biztosak, hogy London vette az adást. Másrészt pedig az adóvevő sokkal erősebb volt, mint az eredeti, így félt volt, hogy az angol titkosszolgálat – bár vette az adást – kétségbe vonta az üzenetküldő személyét, illetve az általa kibocsátott rádiójeleket nem feltétlenül ismerték fel.

A Gestapo viszont annál inkább. Edmund Veesenmayer, a Harmadik Birodalom magyarországi megbízottja azonnal a várbá sietett és követelte a rádióadások beszüntetését. Így került Howie a Balaton északi partjára, majd Szigetszentmiklósrá. A Balatonnál ifjabb Horthy Miklós és Tóst Gyula alezredes – Horthy szárnysegédje – meglátogatták és felvetették a szövetséges területre való berepülés ötletét. Howie elmondása szerint ez eredetileg az ő ötlete volt, amelyet az idősebb Horthyval is megosztott beszélgetéseik során. Niki egyáltalán megígérte, hogy a terv megvalósításához megszerezzi édesapja beleegyezését is. Howie már Szigetszentmiklóson tartózkodott szeptember 20-án, mikor Kudár ezredes betoppant a hírrel, miszerint Howie másnap elrepül a magyar delegációval, ezért haladéktalanul Budapestre kell utaznia. Miután Nikivel találkozott a palotában, a terv részleteibe is beavatta. Eszerint Howie Nádayval fog elrepülni Olaszországba a szövetséges arcvonalak mögé, ahol kapcsolatba kell lépnie az angol–amerikai kormányok képviselőivel. Howie szerepe Náday bemutatása és a misszió hitelességének bizonyítása volt. A misszió célja fegyverszünet kérése, s ezáltal a szovjet megszállás megakadályozása.

Másnap a felhős idő miatt a felszállást 22-re halasztották el. Így 21-én este még egyszer módjában állt találkozni és megbeszélést folytatni Horthyval, Bethlen Istvánnal, Náday Istvánnal, Tóst (Trost?) Gyulával, Nikivel és Horthyné Edelsheim Gyulai Ilonával. Howie már ekkor felvetette, hogy a magyaroknak inkább az oroszokkal kellene a kapcsolatot felvenni, mert az angolokkal és amerikaiakkal mindez sokkal hosszabb időt fog igénybe venni. Horthy ezt határozottan visszautasította. Howie úgy emlékszik, hogy ekkor

már Horthy is elkerülhetetlennek tartotta az ország szovjet megszállását, viszont szerette volna, ha az anglok és amerikaiak is az ország területére érkeznek, hogy ezáltal is csökkenjen a szovjet befolyás.

Augusztus 22-én egy kis csapat indult a budai várból Csákvárra, ahol egy szükségrepülőter üzemelt, és egyben a Malért-gépeket is tárolták. Odaérve egy német felségjelzésű Heinkel 111-es gépre szálltak. Majoros István százados – pilóta –, felesége és két rádiós is csatlakozott hozzájuk. Minden a legnagyobb titoktartás közepette történt. Útközben ügyelniük kellett először arra, hogy elkerüljék a német lokátorokat, majd pedig, hogy szövetséges területen ne lőjék le a német felségjelzésű gépüket. A Foggia közelében fekvő Madna város repülőterén hajtottak végre kényszerleszállást. Sok vészjelzést adtak le, de ezekre senki sem válaszolt a földről, ami némi aggodalommal töltötte el őket. Mivel az irányító fényeket sem kapcsolták be a földiek, vakon kellett landolniuk. A sikeres leszállás után először nagy csönd fogadta őket, majd az 52. amerikai vadászszázad katonái kísérték őket a parancsnokságra, ahol bőséges vacsorát és sok whiskyt kaptak, és az ilyenkor szokásos fényképezkedés sem maradt el. Másnap Casertába kísérték őket, ahol a Szövetséges Erők főparancsnoksága működött. A fogadtatás itt már hűvösebb volt, de sikerült megbeszélést folytatniuk Sir Henry Maitland Wilson tábornokkal – aki a Szövetséges Erők főparancsnoka volt a földközi-tengeri hadszíntéren –, Sir John Slessorral – a földközi-tengeri légi-erő helyettes parancsnoka – és másokkal is. A problémát az okozta, hogy Nádaynak nem volt megbízólevele Horthytól, csupán egy aide mémoires-t vitt magával és egy, a pápához intézett levelet. Howie szerint teljesen érthető volt a magyarok óvatossága, ugyanis igen kicsi volt annak az esélye, hogy ép bőrrel szövetséges területre érjenek, ugyanakkor ez komoly akadályt is jelentett a tárgyalások során. Mennyire befolyásolta ez a tárgyalások kimenetelét? Ezt már nem fogjuk megtudni. Az viszont tény, hogy a rendelkezésre álló brit levéltári anyagok tükrében ekkor már egységes volt az angol külügyminisztérium álláspontja a kelet-európai régió további sorsát illetően. A szövetségesek válasza nem volt meglepő, ugyanakkor kiábrándítólag hatott mind a magyarok, mind Howie számára, miszerint a magyar kormánynak a szovjetekhez kell fordulni a fegyverszünet kérdésében.

A szomorú végjáték utolsó felvonása is stilszerűen zajlott „hősünk” további sorsát tekintve. Október 15-én – a Horthy-féle kiugrás napján – egy meglehetősen családott Charles Telfer Howie hagyta el Olaszországot és tért vissza a családjához Dél-Afrikába, mit sem sejtve a Magyarországon zajló eseményekről. A szó szoros értelmében vett halált megvető bátorsága és a szövetségesek oldalán és nevében kifejtett munkája nem kapta meg a méltó elismerést hivatalos körökben. Hőstettének menyé, Claerwen Howie könyve állít most először emléket, ami egyben a korabeli eseményeknek is hű dokumentálása. A könyvben leírt eseményeket Horthy Miklós emlékiratai, valamint a nemrégiben megjelent Horthy Istvánné Edelsheim Gyulai Ilona grófnő visszaemlékezései is alátámasztják. Az előszóból nem derül ki, hogy pontosan hány évig tartott az adatgyűjtés, amelyet a lehető legszélesebb körben végzett. A szerző nagyon alapos kutatómunkát végzett: járt dél-afrikai, brit, magyar levéltárakban, talán azt lehet mondani, hogy a történet szempontjából minden fontos túlélőt megszólaltatott művében. A korszakra vonatkozó szakirodalmat és napi sajtót kiválóan ismeri, jegyzetelési technikája kifogástalan és alapos. Elbeszélő stílusa rendkívül élvezetes, ugyanakkor nem tartja távol magát a szakmunkákba is egyre inkább beszűrődő szenzációhajhász zsurnalizmustól.

Figder Éva